

Ljubisav Marković

Tovarna v socializmu

Tečaj politične ekonomije

(Nadaljevanje)

a) Prvo dejstvo. Socialistična tovarna stoji na družbenih sredstvih za proizvodnjo. Vsa množica strojev in naprav, stavb, surovin, rudna bogastva, zemlja itd. so družbena last. Ves mehanizem družbene proizvodnje temelji na tem. Tovarna je le tehnično-ekonomski deleč te enotne proizvodnje.

b) Drugo dejstvo. Sami združeni proizvajalci upravljajo vse svoje družbeno življenje, zlasti na področju gospodarstva. So sami nosilci proizvodnega procesa. Regulirajo njegov potek in splošno delitev dela in sredstev v družbi. Toda to so na podlagi kooperacije, združeni kot združenje svobodnih in enakopravnih proizvajalcev.

Ekonomsko življenje take družbe z visoko razvitimi proizvajalnimi silami in z zavestno znanstveno ureditvijo je neogibno zelo komplicirano. V njem je tovarna samo majhen deleč, samo element proizvodnje, in sicer enostranske proizvodnje tega ali drugega artikla. Zato nam tovarna sama po sebi še ne nudi popolne slike o položaju, t. j. o ekonomskem življenju svobodnih ljudi.

Iz tega izhaja splošen sklep. Kapitalistična tovarna posebej celotno bistvo kapitalističnih družbenih odnosov. Socialistična tovarna posebej samo deleč bista socialističnih družbenih odnosov. Kapitalistična tovarna je glede na odnose, ki vladajo v njej, zadostna kot baza kapitalizma. Socialistična tovarna v tem pogledu ni zadostna kot podlaga socializma.

Ta splošna razlika izvira iz samega načina proizvodnje. V kapitalistični tovarni se proizvaja privatno bogastvo; v njej so odnosi takšni, da se to bogastvo avtomatično ločuje od proizvajalca, t. j. odhaja na stran kapitalista kot njegova last. V socialistični tovarni se ne proizvaja privatno, temveč družbeno bogastvo. To bogastvo ne odhaja na stran nedelavcev, saj tega razreda ni več. Ostane na strani proizvajalcev — toda ne kot izključna last tiste ozke kooperacije ljudi, ki ga neposredno proizvajajo; to bogastvo ostane na strani proizvajalcev kot bogastvo vse družbe združenih proizvajalcev, s katero je organsko povezana vsa ožja kooperacija. Zato lahko razumemo družbene odnose socializma samo, če opazujemo celoto njegove ekonomske organizacije.

Ti ekonomski odnosi nudijo šele kot celota — od tovarne do vrha najširše družbene skupnosti, do nekakšnega »parlamentarizma« proizvajalcev — pravo sliko družbeno-ekonomskega položaja proizvajalcev. Šele v sklopu te celote lahko vidimo, kako »združeni proizvajalci« proizvajajo in hkrati upravljajo proizvodnjo in akumulacijo, kako priskrba vse tisto bogastvo, ki ga ustvarja.

S stališča socializma je tovarna povsem ozko polje ekonomskega življenja proizvajalcev. Nekatera dejstva zlasti opozarjajo na to. Prvič, v tovarni pro-

izvajajo samo po en izdelek, po eno uporabno vrednost — kvečjemu nekoliko. Tovarna je preveč enostransko polje proizvodnje. Njeni izdelki so kakor kaplja v morju najrazličnejših proizvodov vse družbene proizvodnje. Zato upravljanje proizvodnje v tovarni ne sme biti izolirano od upravljanja vse družbene proizvodnje. Narobe! Obe morata biti organsko povezani. Isti proizvajalec — ali bolje: ista družba proizvajalcev — upravlja tako v okviru tovarne kakor tudi v najširšem družbenem okviru. To mora izraziti organizacijski mehanizem upravljanja družbene proizvodnje. Ta organska zveza posameznega in obdružbenega »družbenega proizvajalca« vpliva socialistično vsebino in upravljanje vsega ekonomskega življenja družbe.

Druga dejstvo se tiče akumulacije. Tudi tu opažamo ozkost socialistične tovarne. Ozka je tako kot vir akumulacije kakor tudi kot področje za upravljanje akumulacije. Socialistična akumulacija nima samo drugačnega družbenega pomena, temveč ima (prav zato) tudi mnogo širšo vsebino od kapitalistične. Ne gre samo za dograjevanje dane tovarne ali pa zidanje nove. Njena ekonomska vsebina je sicer še vedno razširitev proizvodnje. Toda ta razširitev proizvodnje neprestano računa z razvijanjem pogojev za čedalje bogatejšo življenje proizvajalcev. Mora biti družbeno usmerjeno in reševati ga je treba z znanostjo. Zapletena proizvodna tehnika in kompliciranost ekonomskega življenja, potreba po tehničnem izpolnjevanju, razvoj znanstvenih ustanov, tehničnih servisov itd., razvijanje novih gospodarskih panog, — vse to prav tako zahteva družbeno urejanje akumulacije v najširšem smislu. Obzorje tovarne je za to pač nezadostno. Zato pretežni del sredstev za akumulacijo ne more ostati v tovarni. Neogibno jih je centralizirati na tistih točkah, ki predstavljajo širšo organizacijo proizvajalcev. »Združeni proizvajalci« torej ne more biti spojen s funkcijo upravljanja akumulacije na ravni tovarne. Z njo se spaja izven tovarne, v organski povezavi vseh »združenih proizvajalcev« v širših družbenih okvirih, to je v povezavi v okviru vse družbene skupnosti. Socialistični proizvajalec upravlja svojo akumulacijo — toda kot družbeno akumulacijo — v skladu s potrebami vse družbe.

Tretje dejstvo zastran ozkosti tovarne še bolj poudarja tisto, kar smo dejali glede akumulacije. Gre za to, da v tovarni vidimo samo eno stran človekovega ekonomskega življenja. To je stran samega proizvajanja. Druga stran njegovega življenja, potrošnja, se v njej ne manifestira. Res je sicer, da se izvrši potrošnja za proizvodnjo in razdeljevanjem materialnega proizvoda. Toda v socializmu mora dominirati v ekonomskem življenju, ki se ji mora prilagajati od vsega začetka. Tu je

potrošnja smoter proizvodnje in razdeljevanja. To izvira iz same narave tega načina proizvodnje, iz dejstva, da proizvodnja služi za čedalje širše človekove potrebe kot posameznika in za njegove družbene potrebe.

Zato tovarna ne more biti osnovna ekonomska celica socializma. Ne more izraziti osnovne vsebine ekonomskega življenja te družbe — dejstva, da proizvajalec upravlja proizvodnjo in razdeljevanje in da priskrba bogastvo, katerega ustvarja. To vsebino lahko izrazi in uresniči samo ekonomska organizacija družbe v širših okvirih. Lahko se uresniči v raznih oblikah širšega »družbenega proizvajalca«, združenja, ki ne stoji na principu tovarne, temveč na teritorialno-ekonomskem principu življenjske povezanosti proizvajalcev.

Toda tudi socializem mora imeti svojo osnovno družbeno-ekonomsko celico — podobno položaju tovarne v kapitalizmu. Mora imeti svojo ekonomsko celico, ki oživovarja njegove osnovne lastnosti. Tovarna to ni. Potem bo ta celica samo tista teritorialno-ekonomska organizacija družbe proizvajalcev, — ki je dovolj široka, da bi lahko premagala tiste omejenosti, ki nastajajo na ravni tovarne;

— ki je dovolj blizu proizvajalcev, da bi le-ti »združeni« v njej lahko gospodarili na osnovah svojega življenja tako kot proizvajalci, kakor tudi kot potrošniki.

Ta ekonomska celica je tisto, kar v naših pogojih nastaja kot komuna.

Iz tega seveda ne smemo sklepati, da so odnosi, ki se lahko razvijajo na ravni tovarne, brez pomena za družbeno-ekonomsko odnose. Narobe. Dejstva, o katerih smo razpravljali, samo pričajo:

— da ti odnosi s stališča vsebine socializma niso popolni in

— da imajo socialistično vsebino šele kot elementi, ki so organsko povezani z višjimi oblikami družbene organizacije, zlasti »komune«.

Zelo važni pa so tisti odnosi, ki se na ravni tovarne razvijajo v prehodnem obdobju iz kapitalizma v komunizem. Prekrat v načinu proizvodnje mora priti s spreminjanjem odnosov v sami tovarni. Ker tovarna oživovarja bistvo kapitalizma, je pač neogibno, da se kapitalizem najprej in najradikalneje likvidira prav tu. Kot izhodišče temelji za spremembo bista ureditve in za izgrajevanje raznih oblik »Združenja svobodnih enakopravnih proizvajalcev« se mora najprej spremeniti bistvo tovarne. V tem smislu je odločilno za vso revolucijo, da tovarne postanejo tak proizvodni organizem, v katerem so:

— sredstva za proizvodnjo družbena;

— v katerem neposredni proizvajalci sami upravljajo proizvodnjo v skladu z družbeno postavljenimi normami. Šele takrat, ko uresniči te pridobit-

ve, se revolucija lahko nadaljuje v izgrajevanju — v skladu z razvojem proizvajalnih sil — svoje prave družbeno-ekonomske celice — »komune«.

Oglejmo si sedaj nekatere posebnosti delovnega procesa v socialistični tovarni. Te so naslednje:

a) Smotrnost delovnega procesa ni več na strani ne-delavcev, kakor v kapitalizmu, temveč na strani samih delavcev, proizvajalcev. Smoter njihovega dela je, proizvajanje materialnega bogastva za potrebe družbe proizvajalcev — za njihove osebne in družbene potrebe.

b) Delovni proces ne pomeni več poveljstva ne-delavcev nad delavci. Nasprotno. Oživovarja združenost dela in upravljanja dela na strani samih delavcev, proizvajalcev. Sedaj sami proizvajalci upravljajo svoje delo — s svojimi organi. Toda ti organi proizvajalcev so hkrati organi družbe. To izvira iz samega dela, ki velja kot neposredno povezano družbeno delo v najširšem smislu.

c) Sredstva za proizvodnjo so družbena. Ta sredstva ne stojijo nasproti proizvajalcem kot tujja, sovražna sila. Nasprotno. Tudi ta sredstva so sedaj moč v rokah družbenega dela. Medtem ko so prej predstavljala moč brezdelja nad delom, sedaj prav nasprotno predstavljajo moč združenega dela, njegovo moč v premagovanju in prilagajanju zunanje narave človekovim potrebam — potrebam proizvajalcev. Zato delovni proces ne pomeni več moč minulega dela nad živim delom. Sedaj oživovarja premoč živega dela nad minulim delom, ki ga predstavljajo ta družbena sredstva za proizvodnjo.

Združenost dela in njegovega smotra, združenost dela in upravljanja dela, združenost živga in minulega dela, združenost vseh elementov družbeno-kombiniranega dela na strani samih združenih proizvajalcev, — vse to so osnovne lastnosti dela v socialistični tovarni. Vse duševne in materialne vzmeti proizvodnje so tako spojene. Oživovarjajo se v funkcijah združenih proizvajalcev — v tovarni in v drugih, višjih oblikah družbene ekonomske organizacije. Delovni proces zato ne odkriva nobene družbene ovire več za neprestano dviganje proizvodnih sil in za hitro večanje družbenega bogastva. Nasprotno. Odpira neizmerno perspektivo hitrega in vsestranskega izgrajevanja človekovega materialnega in duševnega življenja.

7. Strojna proizvodnost

Proizvodna moč človeškega dela se z uporabo stroja zelo poveča. Razne naravne sile, kakor so para, elektrika, nuklearna energija, gravitacija itd., ob posredovanju stroja postanejo delovne sile. Zato je stroj glavni vzvod velike proizvodnje in njenega naraščanja. Izkoriščevanje strojev — in sicer čedalje bolj sodobnih — omogoča, da majhna količina živega

dela daje vedno večjo količino proizvodov. Delovni učinek današnjega delavca, ki upravlja komplicirane stroje, verjetno za tisoč in večkrat prekaša »mali delovni učinek delavca z ročnim orodjem pred več stoletji. Skok, storjen s strojem, je bil velik že v prvih desetletjih po njegovi uvedbi. Robert Owen nam o tem pripoveduje na podlagi njegove tovarne v New Lanarku (na Skotskem) — njegove »vzorne kolonije«, kjer ni bilo najhujših posledic kapitalizma za delavce. »Vzorna kolonija« je narasla na 2.500 prebivalcev. »In vendar je«, piše Owen, »delovni del teh 2.500 ljudi proizvajal prav toliko stvarnega bogastva, za katerega je bilo pred komaj pol stoletja potrebno delo 600.000 ljudi«.

Toda vsak stroj stane določeno količino dela. Z večjim obsegom mašinerije in njene zapletenosti je večja tudi ta količina dela. Na eni strani torej dosežejo prihranek živega dela. Namesto 100 delavcev (z orodjem) je sedaj potreben na primer samo eden, da bi s strojem dobili isto količino proizvodov. Po drugi strani pa se veča »potošnja človekove delovne sile« — tam, kjer izdelujejo stroje. Uporaba strojev povečuje proizvodnjo, vendar povzroča značilno gibanje v razvrstitvi človeškega dela na polju proizvodnje. Zmanjšuje se tisti del dela, ki izdeluje finalne proizvode, delo, ki proizvaja blago, čigar uporabna vrednost je taka, da služi za osebno potrošnjo; zmanjšuje se delež dela v proizvodih, ki imajo končno obliko in končno zapuščajo proizvodnjo ter imajo takšno obliko, da predstavljajo izdelke za široko potrošnjo. Po drugi strani pa narašča del celotne mase živega dela, ki sega na številne točke dolgega poteka skupne proizvodnje. Zaradi strojne proizvodnje se težišče živega dela prenaša v tiste sfere, v katerih proizvajajo stroje, naprave in surovine. Sedaj upoštevajmo samo proizvodnjo strojev.

Zato se pojavlja naslednje vprašanje: Ali se z uporabo strojev v proizvodnji uporabi družbenega dela doseže kak prihranek za družbo? Ali uporaba dela za izdelavo stroja ne pokrije — ali celo več — prihranka živega dela z uporabo stroja v proizvodnji? Ali vezanost dela, — ki je gotovo večja v proizvodnji strojev kot v proizvodnji orodja, — ne odpravlja osvoboditve dela v tistem procesu, v katerega to namesto orodja vpeljajo stroji?

Ce analiza pokaže, da sta »vezano delo« na eni in »osvobodeno delo« na drugi strani enaki količini, uporaba stroja pač ni povečala delovne proizvodnosti. Tako s stališča družbene ekonomije. Od takega stroja družba nima nobene koristi, ne glede na to, da je s stališča tistega ozkega področja, — kjer uporabljajo ta stroj in kjer en delavec proizvaja toliko, kolikor jih je prej proizvajalo 100 z orodjem, — delovna proizvodnost večja. (Nadaljevanje).